

Началото на ерата на небостъргачите

Чл.-кор. проф. д.н. арх. Атанас КОВАЧЕВ – Лесотехнически университет

На 19 юли 2024 г. на Тържествен академичен съвет беше връчено почетното звание „Доктор хонорис кауза“ на Лесотехническия университет на чл.-кор. проф. д.н. арх. Атанас Ковачев. За 70-годишния си юбилей той получи високи отличия – Почетен знак „Марин Дринов“ на лента на БАН, „Златен медал“ на Руската академия на архитектурата и строителните науки, „Почетен професор“ на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“, „Почетен знак“ на Университета по архитектура, строителство и геодезия – София. В академичното си слово чл.-кор. Ковачев представи в две части фрагменти от голямото си проектантско творчество за ЛТУ и в цяла България, а в третата част разви впечатляваща лекция по любопитната тема „История на небостъргачите – минало, настояще и бъдеще“. Илюстрирайки с множество слайдове еволюцията и надпреварата във височина на световноизвестни небостъргачи в света, той разкри дългия им път на развитие от края на XIX, през целия XX и в първите десетилетия на XXI век.

В няколко поредни броя ще публикуваме част от академичната му лекция, предоставена любезно на редакцията от чл.-кор. Атанас Ковачев.

УРБАНИЗАЦИЯТА И СУПЕРУРБАНИЗАЦИЯТА КАТО ЯВЛЕНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ

Не можем да започнем разказа ни за историята на небостъргачите без кратко въведение по темата, като се спрем на основни понятия и техните значения.

Урбанизацията като едромасабно явление е следствие от развитието на индустрията, тясно свързано с нивото на научно-техническия прогрес. Това е закономерен социално-икономически процес, който се изразява в: интензивен ръст на населението в големите градове; териториален ръст на големите населени места; въвеждане на градски начин на живот като преобладаваща форма с всичките му преимущества и недостатъци; преминаване на групи от населението от една в друга категория; преминаване на селища от селски тип в селища от градски тип; промяна в съотношението градско – селско население в полза на градското население; промяна в характера на изграждане и организация на жизнената среда; промяна в степента на техническо оборудване на селищата; ново икономическо профилиране на селищата; нов вид концентрация на обществени, производствени, управленчески и културно-просветни функции на селищата; промени в духовния облик, възгледите, образованието и културата на населението и други.

Обобщено казано, урбанизацията е процес на концентрация на население, функции и дейности върху определена територия.

Факторите, стимулиращи урбанизацията, са: процесът на обществено разделение на труда; концентрацията на производството; превръщането на науката в непосредствена производителна сила. Конкретните исторически форми на урбанизация зависят от историческите и регионалните особености, степента на развитие на общественото производство, нивото на развитие на научно-техническия прогрес.

Пространственият аспект на урбанизацията се изразява във формиране на **урбанизирани територии**. развитието на урбанизацията предизвиква и положителни, и отрицателни явления.

Положителният ефект от настъпването или от разширението на процеса на урбанизация се изразява в следното: подпомага се процесът на прогресивно развитие на производството и техническият прогрес се развива с ускорени темпове; масовизират се културните постижения; населението се въвежда по-активно в обществената дейност (включително в

политически и идеологически план); създават се обективно благоприятни условия за повишаване на жизнения стандарт на населението с мероприятия като тези от общоградско значение; създават се социално-обслужващи мрежи (здравеопазване, социални осигуровки и др.); регламентират се някои правни положения в сферата на труда (например необходи-

Home Insurance Building, Чикаго, САЩ, 1885 г., височина 55 м

мостта от трудово законодателство); налага се необходимостта от намаляване, а впоследствие и ликвидация на безграмотността и преминаване към задължително образование на населението.

Но урбанизацията предизвиква и **отрицателни явления**, които постепенно се превръщат в препятствие за развитието на

селищата. Това са критични явления, които претърпяват различни качествени трансформации. Отрицателните последици първоначално са само от териториален характер, после преминават в технически проблеми, по-нататък се превръщат в хигиенни и екологични проблеми и накрая формират комплексен социален проблем. Като атавистични прояви някои от тези явления се забелязват днес дори във високоразвитите страни.

Критичните моменти във функционирането на градовете са: трудно контролиране на нарастването на населението; претоварване и затормозяване на нормалното функциониране на градските обслужващи мрежи; трудности в доставката на енергийни продукти и вода за населението; влошаване на хигиенните условия – преди всичко в централните части, а също и в съществуващите и новоизградените части на селищата (и оттам – противопоставяне на стари и нови жители, стари и нови райони на градовете); удължаване на всички комуникационни връзки и това е причина за затрудняване на транспорта, влошаване на покритията за улиците, загуба на непосредствената връзка с природата и други; увеличаване на производствените вредности върху обработваемите и обитаемите площи; появява се проблемът за времето като социален проблем. Той е свързан с необходимостта от увеличаване на свободното време за повишаване на грамотността и културата на населението (обща просветеност и специализация), губенето на време за трудови пътувания и други.

Съвременните отрицателни явления от развитието на урбанизацията и повишаването на индустриализацията са известни

Flatiron Building, Ню Йорк, САЩ, 1902 г., височина 87 м

Metropolitan Life Insurance, Ню Йорк, САЩ, 1909 г., височина 213 м

под различни имена: **социотравма** – физиологична или психична, породена от неблагоприятната жизнена среда – проява, заплашваща да се превърне в социална епидемия; **урбанит** – психическа и физическа потиснатост, проявявана все по-често от жителите на големите градове; **социоакузис** – всяко подчертано изострено социално явление; **алиенация** – състояние на отчужденост на придошлите, усещана най-често от по-възрастните, неактивни поколения, анонимност и други. В литературата се срещат и редица други термини.

1. НЕБОСТЪРГАЧИТЕ ОТ ПОСЛЕДНИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Суперурбанизацията (повишаване на етажността на сградите и комплексите в градовете) като тенденция започва още от XIX, за да се развие през целия XX и да продължи неумолимия си ход и през XXI век.

В края на XIX и началото на XX век Северна Америка е смятана за „люлката“ на небостъргачите. Томас Ливин в своята книга „Skyward Trend of Thought“ (1988 г.) пише, че „първите американски небостъргачи са замислени като съперници на древните чудеса на света и особено на Вавилонската кула“. Те привличат архитекти, притежаващи голямо въображение.

През 1883 – 1885 г. в Чикаго, САЩ, е построена 10-етажната сграда **Home Insurance Building** с височина от 55 м (сн. 1; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Home_Insurance_Building.JPG). Автор е арх. Уилям Льо Барон Джени. Някои специалисти приемат тази сграда за първия небостъргач, защото има скелетна конструкция (колони и греди). За съжаление, през 1938 г. тя е съборена. От днешни позиции размерите ѝ са повече от скромни, но когато се строи в края на XIX в., сградата предизвиква възхита у жителите на Чикаго и дава старт в надпреварата на строителството във височина, продължаваща вече 140 години.

Един от първите небостъргачи в Манхатън, Ню Йорк, САЩ, е **Flatiron Building** (сн. 2; <https://commons.wikimedia.org/wiki/>

[File:Edificio Fuller \(Flatiron\) en 2010 desde el Empire State crop boxin.jpg](#)) на строителната компания Fuller. Наричан още „ютия“, небостъргачът е построен в началото на XX в. (1902 г.). Негов автор е арх. Даниел Бърнам. Със своите скромни размери (висок е 87 м) небостъргачът решава блестящо свръхсложната задача – маркира главното кръстовище на града – прочутият булевард „Бродуей“ (единственият диагонал в правоъгълната улична мрежа на Манхатън) и „Пето авеню“, и остава в историята като един от знаменитите небостъргачи на Ню Йорк, една от неговите визитни картички.

Седем години по-късно, през 1909 г., е построена най-високата сграда в света по онова време – **Metropolitan Life Insurance**, известна като кулата „Метлайф“ (сн. 3; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Metropolitan_Life_Insurance_Tower, 2024.jpg) в Ню Йорк, собственост на най-голямата застрахователна компания на Америка в началото на XX в., с автор арх. Наполеон ле Брюн Метлайф. Кулата държи рекорда за най-високата сграда в света със своите 50 етажа и височина от 213 м само 4 години – до 1913. Изграден в класически стил чрез основа, ствол и завършващ композицията шатровиден обем, небостъргачът напомня образа и силуета на кулата на известния площад „Сан Марко“ във Венеция, Италия. Романтичното осветление, музикалният тон на часовниците по четирите страни и интересната обемно-пространствена композиция са причина той да остане в продължение на десетилетия един от

Woolworth Building, Ню Йорк, САЩ, 1913 г., височина 241 м

Crysler Building, Ню Йорк, САЩ, 1930 г., височина 318 м

най-впечатляващите знаци в панорамата на Манхатън.

60-етажният небостъргач **Woolworth Building** (сн. 4; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Woolworth_Building_9495.JPG) е построен през 1913 г. и става най-високата сграда в света. Със своята височина от 241 м остава ненадминат 17 години – до 1930. В обемно-пространствената му композиция са съчетани конструктивната система на XX в. и готиката на XV век. Като елемент от панорамата на Манхатън „Улуърт Билдинг“ бележи определен етап в изграждането на много високите сгради. Той става конструктивен шедьовър на XX в., „облечен“ в декора на XV век.

Появата на първите небостъргачи, които запълват цели квартали и хвърлят сянка през няколко квартала, „стряска“ съвременниците им и те стигат до извода, че са необходими „правила“. Така през 1916 г. се ражда Градостроителният закон на Ню Йорк. Това е закон, който не забранява извисяването във височина – изисква само сградата да не бъде на улично-регулационната линия, високата част да заема до 25 % от основното

„петно“, предназначено за строителство, и да има отстъпи във височина. Вдъхновени от огромните естетически възможности, които предлага този закон за строителните зони, определящи задължителни линии за „отдръпване“ на сградите от улицата, архитектите създават знаменити стъпаловидни обеми, формиращи многочислени групи от небостъргачи. Архитектурната критика се отнася ласкаво към възхитителната и изразителната мощ на тези своеобразни небостъргачи.

През 1930 г. отново в Манхатън, Ню Йорк, е построен следващият рекордър – **Crysler Building** (сн. 5; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chrysler_Building_by_David_Shankbone.jpg). Арх. Уилям Ван Алън е негов автор. Със своите 318 м „Крайслер Билдинг“ става най-високата сграда в света и се превръща в „перлата“ на небостъргачите. Цялостната му композиция и особено изящната му корона символизират постиженията на човешкия гений и интерпретират автомобилния модел „Плимут Крайслер“ от 1929 година. В голяма степен в небостъргача се вопълзват идеите на стила арт деко, роден след Първата световна война. Много изследователи на архитектурата го определят за най-красивия небостъргач.

Действително „Крайслер Билдинг“ става символ на небостъргачите и остава през десетилетията като един от най-ярките и най-красивите представители за всички времена и епохи по целия свят. Историята казва, че „Крайслер Билдинг“ е замислен да бъде висок 282 м, но една сграда в „долния град“ на Манхатън бие рекорда само с един метър. Провокиран от това, арх. Алън изгражда телескопична игла, извисявайки върха на небостъргача до 318 м – нов рекорд в света. На „Крайслер Билдинг“ обаче не му провървява да бъде дълго време рекордър. Съдбата му е отредила да бъде най-високата сграда в света само една година – до 1931, когато в Ню Йорк е завършен небостъргачът **Empire States Building**.

„Емпайър Стейт Билдинг“ (сн. 6; [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Empire_State_Building_\(aerial_view\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Empire_State_Building_(aerial_view).jpg)) е смятан от почитателите си за олицетворение на естетиката в архитектурата на небостъргачите и има по-щастливо рекордърство от „Крайслер Билдинг“. Със своите 381 м той става символ на мегаполиса и остава ненадминат цели четири десетилетия – до 1972 година. На тържественото му откриване на 1 май 1931 г. губернаторът на Ню Йорк Ал Смит с възторг прочита телеграмата на един от авторите на архитектурния шедьовър – арх. Уилям Ламб, който в този момент пътува към Европа. Арх. Ламб пише: „Намирам се в открито море вече ден, а небостъргачът все още се вижда“. Превърнал се в осмото чудо на света, „Емпайър Стейт Билдинг“ става носител на много превъзходни епитети на XX век. Герой на многочислени филми, една от най-големите забележителности на неповторимия Ню Йорк, той е посещаван ежегодно от милиони туристи, които с няколко от общо 73-те асансьора се изкачват на панорамната площадка, откъдето изгледът на Манхатън във всички посоки е възхитителен и впечатляващ (посетителите се изкачват до 70-ия етаж, други асансьори ги изкачват до 86-ия етаж, а оттам до 102-ри етаж се качват на трети асансьори).

Изграден в годините на великата депресия на Америка, той е носител на много рекорди. Построен е за фантастичните една година и 45 дена. Проектната му стойност от 50 млн. долара за сметка на евтината работна ръка на пазара на труда стига до скромните 8 млн. долара.

През 1972 г. първенството на „Емпайър“-а е отнето. Построени са две уникални кули, които обаче имат трагична съдба. С тях ще започнем следващата част от разказа ни за небостъргачите.

(Продължава в следващия брой)

Empire States Building, Ню Йорк, САЩ, 1931 г., височина 381 м